

YILMAZ, Ömer (2014). “Sufi-Alim, Edip-Devlet Adamı Sinan Paşa’da Tasavvuf Ve Ahlak”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.283-307 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Ömer YILMAZ*

SUFİ-ALİM, EDİP-DEVLET ADAMI SİNAN PAŞA’DA TASAVVUF VE AHLAK

Giriş

Sinan Paşa 1441–1486 yılları arasında yaşamış, Eskişehir/Sivrihisar asıllı bir aileden gelme çok yönlü bir Osmanlı mütefekkiridir. Akademik dünyada onun farklı ilim dallarına ait eserleri ve edebi yönü bilinse de, tasavvufi yönü ve ahlak anlayışı üzerinde çok fazla durulmamıştır. Biz bu tebliğimizde Sinan Paşa’nın Türkçe kaleme aldığı üç adet tasavvuf ağırlıklı eserlerinden hareketle tasavvuf ve ahlaka dair görüşlerini, bir bilge ve gönül sultanı zatın bilinmeyen bir yönünü ve beşeriyete yönelik tavsiyelerini dile getirmek istiyoruz.

Sinan Paşa’nın hayatı iki kategoride incelenebilir: Bunlardan biri gençlik, diğeri olgunluk çağıdır. Müellifin gençlik çağı daha çok şüphecilik etrafında akılcı ve felsefi ağırlıklı geçerken, olgunluk çağı *Maarifnamedeki* ifadesiyle çalkantılı geçen ruh dünyasının huzur ve sükûnet bulduğu tasavvuf dönemidir.

Müellifin akılcı ve kendine özgü bir üslupla, bazen mensur bazen manzum şekilde ifade ettiği nasihatlerine günümüz insanın büyük ihtiyaç duyduğu kanaatindeyiz. Tebliğde önce onun kimlik ve kişiliği, Türkçe kaleme aldığı eserleri, tasavvuf ve tarikata yaklaşımı, daha sonra da tasavvuf ve ahlaka dair bazı görüşlerine değinilecektir. Tebliğde, *Mârifnâme* için İsmail Hikmet Ertaylan, *Tazarrunâme* için Mertol Tulum ve *Tezkire* için Emine Gürsoy-Naskali tarafından yapılan ilmi tetkikler dikkate alınmıştır.

* Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Sinan Paşa'nın Kimlik ve Kişiliği

Asıl adı Yusuf b. Hızır b. Celaleddin (Uzunçarşılı, 230-231) olan Sinan Paşa 1440/1 yıllarında doğmuştur. İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'in (ö.1459) oğludur. Atalarının Nasreddin Hoca'ya (ö. 1284) (Aşıkpaşazâde, 203, 162; II, 290; İsmail Belig, 278;) ya da Mevlâna'ya (ö. 1272) kadar dayandığı iddia edilir. (Sakıp Mustafa Dede, II, 119)

Sinan Paşa'nın doğum yılı ve yeri hakkında değişik rivayetler mevcuttur. Eserleri üzerinde detaylı çalışmalarda bulunan Ertaylan müellifin 843/4-1440 yılında, Mertol Tulum ve Emine Gürsoy Naskali ise 845/1441 yılında doğduğunu belirtirler. Doğum yeri hakkında da benzer tartışmalar vardır. Bursalı Mehmed Tahir (ö. 1925) ve Hoca Sadeddin (ö. 1599) doğum yeri olarak Bursa'yı işaret ederken, Faik Reşad (ö. 1914) İstanbul'u, Uzunçarşılı (ö. 1977) Sivrihisar veya Bursa olduğunu söyler. (Koç, 229)

Doğum yeri ve yılı hakkında bu tür küçük tartışmaların bulunduğu Sinan Paşa için kesin olan bir husus varsa o da müellifin parlak bir ilmi kariyere sahip olduğudur. Nitekim Uzunçarşılı, XVI. Yüzyılda yetişmiş âlimlerin çoğunun Sinan Paşa talebesi olduğunu vurgular. (Uzunçarşılı, 231) Latifi (ö. 1582) ise bu noktada; “Henüz bâliğ olmadan minbere çıkıp halka iyiliği emir kötülükten nehiy yapacak kadar etkin bir hitabete sahip olduğunu” söyler. (Tezkire, 193) Nitekim devrin padişahı Fatih Sultan Mehmet tarafından yirmili yaşta Edirne müderrisliğine tayin edilmesi de onun ilmi yetkinliğini teyit etmektedir. Hoca Sadeddin de, müellifin üstün zekâlı, anlayış ve kavrayış kabiliyeti oldukça parlak “zihn ü zekâda bî bedel fehm ü firâsette darb-ı mesel idi” ifadesini kullanır. (Hoca Sadeddin, II, 498; Mazıoğlu, 667) Belki de bu özelliği nedeniyle olsa gerek, Fatih ona saygınlık göstermiş, ilm ü irfanına hayran kalmış, zekâ ve ahlakına son derece itimat etmiştir. (Ertaylan, 4)

Müellif, iyi bir nâsir ve şâirdir. Hatta edebiyat tarihinde kendine has “Sinan Paşa Üslubu”ndan bahsedilmektedir. (Koç, 229-231) On iki adet Arapça kaleme alınmış eseri yanında, üç/dört adet Türkçe yazdığı telifatı vardır.

Sinan Paşa kendisini gayet iyi yetiştiren, devrin önemli ilim adamlarının rahle-i tedrisinden geçen bir özelliğe sahiptir. Kendisine “Paşa” denilmesi ise kısa süreli vezir-i azamlık yapmasından kaynaklanır. (Uzunçarşılı, II, 534) Nitekim Fatih, Sinan Paşa'ya 875/1470 yılında otuz yaşında iken vezirlik rütbesi vermiş, Gedik

Ahmet Paşa'nın azli üzerine 1477 yılında vezir-i azam olmuş, ancak kısa süre sonra bu görevinden azledilmiştir. (Mecdi, 194)

Kısa süren bu vezirlik görevinden kendi isteği ile mi, yoksa mecburen mi ayrıldığı konusunda ise bazı şüpheler vardır. Latifi bir sözünde, “riyâseti siyâset bilip a'raz-ı dünyadan külliye i'râz edip Şeyh Vefâ (ö. 1491) hazretlerinden el aldığını” söylemek suretiyle onun bu görevden bir anlamda zahidâne tutumu sonucu kendi rızasıyla ayrıldığını ima ederken, (Tezkire, 193) haset yüzünden ayrılmak zorunda bırakıldığını iddia edenler de vardır. (Mazıoğlu, 666; Öngören, XXXI, 269) Kanaatimizce bu ikinci görüş daha doğru olsa gerektir. Çünkü *Tezkiratü'l-evliya ve Maarifname*'de buna dair bazı işaretler görülmektedir. (Mârifnâme, 254-255) Ertaylan ise konuya daha farklı bir zaviyeden yaklaşarak Fatih'in onu öldürmeye karar verdiğini, ancak ulemanın aşırı karşı koyma ve ısrarı nedeniyle bu fikrinden vazgeçip sürgün ile cezalandırdığını iddia eder. (Mârifnâme, 6) Neticede bu görevden ayrılan müellif beş yıla yakın Sivrihisar'da sürgün hayatı yaşamış, akabinde II. Beyazıt zamanında yeniden ihtirama mazhar olarak vezirlik rütbesi iade edilmiştir.

Kimliği hakkındaki bu kısa bilgilerden sonra kişiliğine bakacak olursak; Sinan Paşa'nın şahsiyetinin oluşumunda Allah'ın emirlerine sıkı sıkıya bağlılığın büyük tesiri olduğunu söyleyebiliriz. Müellif, ahlaki kurallara bağlı yaşamış, samimi davranışlar sergilemiş, yalan, iftira, çıkarıcılık, insanı zillete düşürecek her tür kötü davranıştan uzak kalmaya çalışmıştır. Yine müellif, akılla birlikte ilâhî aşkı öncelemiş, ilmi ve siyasi gücünü kötüye kullanmamış, tavizsiz bir İslami ahlak etrafında yaşam sürmüştür. Sinan Paşa'nın kişilik itibarıyla dünya malına çok önem vermeyen, tok gözlü, derviş tabiatlı biri olduğu vurgulanmaktadır. (Mazıoğlu, 667) Hoca Sadeddin'in şu ifadeleri de bu gerçeğin bir başka yansımasıdır: “Dervişliği gâlib ve dünya hubbi kalbinde sâlib idi. Muhibb-i meşâyih-i kirâm ve kârı anlara ikrâm idi. Hususâ Şeyh Ebü'l- Vefâ Hazretlerine mezîd-i i'tikâd ve irtibâtı var idi.” (Hoca Sadeddin, II, 499; Ertaylan, 7)

Ertaylan, şahsiyetinin oluşumu noktasında onun şiirdeki kabiliyetini tasavvufu ilişkilendirerek, şairlik yönünün fitri olduğunu ve şiirlerini yazarken adeta cezbe halinde bulunduğunu söyler. (Mârifnâme, 9) Kendisi de “Bir söz ki derûni dilde gele gökçek olur ve bir kelâm ki ana garaz ve riyâ karışmaya gerçek olur ve bir suhen ki Hakkı için ola gönülde tesir eder ve bir makâl ki Allah için denile cânlar içinde yir ider.” diyerek buna atıf yapar. (Mârifnâme, 24, Tezkire, 257)

Sinan Paşa 47 yaşında iken 891/1486 yılında İstanbul'da Vefât etmiştir.

Sinan Paşa'nın Tasavvuf ve Ahlaka Dair Eserleri

Sinan Paşa farklı ilim dallarında Arapça ve Türkçe bazı eserler kaleme almıştır. Tasavvuf ve ahlaka dair eserlerini, sürgün hayatı sonrası, II. Beyazıt dönemi ve Şeyh Vefâ'ya intisabından sonra yazmıştır.

Onun *Mârifnâme* adlı eserindeki, “Eflatun’un didüğü sözleri dirüz amma, biz ânî Kur’an ve hadisten alıp söyleriz.” sözü, Ahmed Yesevî'nin (ö. 1166) “Benim hikmetlerim Kur’an hazinesidir.” (Eraslan, 276) beyti ile hemşerisi Yunus’un, (ö.1321), “Yûnus'un sözi şî’irden ammâ aslı (dur) kitâbdan” (Tatçı, II, 148) beytine çok benzemektedir.

Kronolojik sırayla ilk yazdığı eser *Tazarrû'nâme*'dir. (Hüsrev Paşa Ktp, No: 215) Eser genelde mensur, ancak ara sıra manzum ifadeler mevcuttur. Mezkûr eser Mertol Tulum tarafından edisyon kritikte günümüz Türkçesine aktarılmıştır. (Bkz. MEB Yayınları, İstanbul 1971; Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011) Eserdeki şiirlerinin hemen hemen tamamı tazarruât/münaacât (yakarış) niteliğindedir. Tasavvufi bir eda ile yazılan bu şiirlerde büyük bir heyecan söz konusudur. *Tazarruât-ı Sinan Paşa* olarak da bilinen bu eser Mehmet Tahir tarafından, “Aşk-nâme” adıyla müstakil bir eser olarak zikredilmiştir. (Mârifnâme, 16).

Müellif bahse konu eserin yazılış nedenini, “esâs-ı usûl-i meşâyih-i hakikat üzerine vurulubtur ve binâsı kavâid-i ehl-i tarikat üzerine konulubtur” demek suretiyle muhtevasının tasavvuf üzere olduğunu beyan eder. Sinan Paşa bu arada, “ağzı kutlu, dili tatlı, aşk erlerinden fatiha ve dua” bekler. (Mârifnâme, 24) Eserde yer yer kısa hikâye ve nasihatler de yer almıştır. Mertol Tulum'un ifadesiyle bu kitap tam bir gönül kitabıdır. (Tazarru'nâme, 7)

Tazarru'nâme'nin konuları arasında Tanrı, tevhit, marifet, Hz. Peygamberin âl ve ashabı, dört imam, tarikat erbabı, İlâhî aşk, âlem, insan, zühd, tövbe, rıza, sabır, tevekkül, nefsi bilme, fakr, hoşgörü, tevazu, Vefâ, kanaat gibi tasavvufun temel kavramları arasında bulunan bazı konular yer almaktadır.

Müellifin ikinci eseri *Mârifnâme*'dir. Eser nesir olarak kaleme alınmıştır. Bursalı tarafından “Ahlak-nâme” diye de bilinen (Bursalı, II, 223) kitabın yazılış nedeni hakkında şu bilgiler yer almaktadır: “...Gâh fenânın fenâsından şikâyetler idem ve gâh nefsin mekrlerinden hikâyet idem, gâh ahlakın eyilerinden takrir ve gâh

sıfatın yaramazlarından tahrir idem, gâh hikmet yolundan makâlat idem, gâh tevbih yüzünden kelimât idem, gâh akl-ı meâştan beyân idem, gâh akl-ı meâddan, gâh ahlâk-ı fukarâdan söyliyem, gâh adl ü dâddan, gâh dervişler dilinden bir tûti-yi guyâ olub şekerler yiyem, gâh âşıklar ağzından bir bülbül-i hoş âvaz olub destân-serâlikler eyleyem, gâh germ olub ârifler makâmından haberler virem, gâh tenezzül gösterüb yine zâhidler makâmına inem...” Bir başka yerde, “Ebnây-ı dünyadan munkatı olub kesilem ve halvet küşeye varub uzlet kılam. Lakin gördüm taallukatın hayli kesreti var anlardan tamam inkıta olunmaz... tedricen halvetten lezzet almak gerek gönül kitabından okumak gerek” diyerek halktan bir miktar teferrüt edip tek başına kalmak suretiyle bir tür inzivaya çekildiğini beyan eder. (Mârifnâme, s. 20, 23, 26)

Eserin içeriğinde dünyayı zem, güzel ahlak, salihlerle bir olma, hakiki marifet, sükûtu övme, kanaat, tevekkül, tövbe, şeriat ve tarikat ehli, ehlullaha övgü gibi başlıklar dikkat çekmekte, dolayısıyla İslam ahlakının esasları hedeflenmektedir.

Eserin yazma nüshaları Laleli, 1789; Topkapı Sarayı Müzesi, 1022; Hekimoğlu, 680 de yer almaktadır. Eser İsmail Hikmet Ertaylan tarafından bir önsöz eşliğinde faksimile baskı yapılarak okuyucu hizmetine sunulmuştur. (Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1961)

Müellifin üçüncü eseri *Tezkiretü'l- Evliya*’ adını taşır. Eserin yazılış nedeni hakkında Sinan Paşa şunları söyler: “Meşâhiy-i meşhûrey-i anam, anların menâkıbından biraz takrir kılam. Hak hazretinin eltâf-ı inâyet ve ol ervâh-ı mukaddesünün rûhaniyetlerinden ümidim oldur ki bir vakitte ol menâkıbı dahi itmam edem” (Mârifnâme, 27) Böylece bahse konu eser bazı evliya menkıbelerine yer vermektedir. Bu durumda, Feridüddin Attar’ın (ö. 1221) aynı adla bilinen eserine uymayı, ancak ondan sonra yaşamış birkaç sufünün menakıbından da bahsetmeyi amaçlamıştır. Ne var ki Attar’da yetmiş yakın sufi menakıbı bulunurken, Sinan Paşa’nın yirmi sekiz veli ile yetinmesi eserin tamamlanamadığı izlenimi doğurmaktadır. (N. Osmaniye 2616; Ali Emiri 1066) Naskali ise esere yazdığı önsözünde Tezkire’nin ikmal edildiği kanaatindedir. İçeriğine bakıldığında, daha ziyade Sehl b. Abdullah et- Tüsteri’nin (ö. 896) menakıbının işlendiği son bölümde tasavvuf, şeriat, batın-zahir, ilim-irfan, dünya-ahiret, insan-Allah, nefis terbiyesi ve olgun insanın özelliklerinden bahsetmektedir.

Sinan Paşa'nın Tasavvuf ve Tarikata Yaklaşımı

Sinan Paşa aktif anlamda tasavvufu işgal eden ve belli bir dergâhta şeyhlik görevinde bulunmuş bir zat değildir. Ancak sıkıntılı geçen gençlik dönemi ve fen bilimlerini tahsilden sonra aradığı iç huzuru bulamayınca Zeyniyye³³⁴ tarikatının *Vefâiyye* kolu kurucusu Şeyh Muslihiddin İbnü'l-Vefâ'ya intisap etmiş sufi-alim meşrep bir kişiliğe sahiptir. Gerçi o dönem sadece müellif değil, aralarında Molla Lütî (ö. 1495), Balıkesirli Zâtî (ö. 1546), Hattat Kasım, Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi (ö. 1526) gibi pek çok ilim erbabının, devlet adamı ve sanatkârın Şeyh Vefâ'ya intisap ettiği bilinen bir husustur. (Öngören, XXXI, 269-271)

Müellifin tasavvufa bakışını Tazarru'nâme'nin 147. sayfasından başlayarak hayli detaylı izah etmektedir. Onun burada tasavvufa intisabına zemin hazırlayan, aklı önceleyen düşünceden vazgeçtiğini terennüm eden bazı beyitler görüyoruz. Anlaşılan tasavvuf onun manevi boşluk ve ruhi dinginliğini, iç huzur ve sükûneti sağlamasında adeta bir sığınak olmuştur. Bir başka ifadeyle belli bir zaman sonra müellifin aşkı aklına galip gelmiş, çoğu konularda aklın bir değer taşımadığı kanaatine varmıştır. Ondaki bu değişim ve dönüşüm Gazali'nin (ö. 1111) müspet ilimler akabinde tasavvufta karar kılmasına çok benzemektedir. (Gazali, 1990, 13-14) Nitekim Sinan Paşa bu işin salt ilimle olamayacağına inanmalı ki bu defa şöyle der:

İlim eyitmez hemin kuru telbîs
Ders iden mantık ile İklîdis
Niçe bir cins ü nev ü fasl ola
Sa'y id ana ki ilm asl ola
Hikmet öğren hakîm-i sâdık ol

Var Kelimullaha muvafık ol (Tazarru'nâme, 62) Bir başka ifadeleri de aynı durumu daha bariz bir şekilde ifade eder:

Sa'y idüb ilm okudum sanma sakın
eyleme ol ilmi bil Hakka yakın

--
Ömrümün geçti çoğu tedaris ile
Lîki kâl ü kîl ile telbis ile
Umaram Hak bari şimden giresün
İşimün hayr ide binde birisin (Tazarru'nâme, 161)

³³⁴ Müellif Sinan Paşa'nın da mensup olduğu ve kendisi hakkında bilgilerin de yer aldığı Zeyniyye tarikatı hakkında Reşat Öngören tarafından ilmi bir çalışma yapılmıştır. (Geniş bilgi için bkz. Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, 213 s.)

“İlâhî! bizi erbâb-ı kulûb ile enîs it! Bizi gönül erleriyle celîs it, İlâhî! bizüm mücâseletümüzü ihvân-ı din ile it, İlâhî! bizüm musâhabetümüzü ashâb-ı yakîn ile it!” (Tazarru’nâme,174-5) diye dua eden müellifin aşağıdaki beyitleri bir arayış içinde olduğunu, hakikat evinden bir köşe ve tarikat azığından bir pay istediğini, böylece karanlıkta kaybettiği yolu bulmayı ve günah deryasından kurtulmayı dilediğini göstermektedir:

Hakikat hanesinden kûşe virgil

Tarikat azugından tûşe virgil

Çırağum yak ki târik oldı râhum

Elim tutgıl ki gark itti günahum (Tazarru’nâme, 230)

“Hakka talip olan ehline karışmak gerek, anu isteyen anların ile alışmak gerek” diyen Sinan Paşa severek intisap ettiği Şeyh Vefâ’ya olan bağlılığını eserlerinde “Şol zât-ı mutahher, ki zamanımıza kutb olmuş”, “Şol Cüneyd-zemân, ki zühd ehline mihter olmuş”, Şol âlim-i âmil, ki şeriat tahtına sultan olmuş”, “Şol şeyh-i mürşid, ki tarikat ehline hân olmuş” diyerek çok üstün vasıflarla methetmiştir. (Tazarru’nâme, 289-295) Yine şeyhini muarız zahir ulemaya karşı savunmuştur. Onun sufileri zahir ulemayı karşı üstün tutmasını şu cümlelerde daha net görmek mümkündür:

“...zahirse ulema diridirler, amma manide cühela dururlar... Birkaç istilahât bildiklerinden ilimleri var sanırlar ve kuru kıl ü kâl anladıklarından fehimleri var sanırlar. Haberleri yok ki maarif babı demekle olmaz ve tahkik kitabı yazılıp okunmaz.” (Mârifnâme, 80)

Sinan Paşa’nın tasavvufla ilgili görüşlerinin teorik boyutunu daha çok İbn Arabî (ö. 1242) tarafından sistemleştirilen “vahdet-i vücud” nazariyesi oluşturmuştur. Zira onun yaşadığı sırada Ekberî gelenek Osmanlı coğrafyasında büyük bir hüsnü kabul görmüştür. (Öngören, 2000, 18-21) Bununla birlikte çoğu görüşleri Zeyniyye ile mutabık iken bazı görüşleri XVI. Asırda bu topraklarda taraftar bulan Nakşibendilik prensiplerine yatkındır. Örneğin Zeyniyye tarikatında cehrî/celî (sesli) zikir esas iken, müellif hafî (sessiz) zikri tasvip eder:

Zikr-i zâhir sebze-i külhan olur

Mezbele üzre gül ü sûsen olur

Zikr-i bâtın pertev-i nûr-ı Hudâ

Zikr-i batın sin ider senden cüdâ (Tazarru’nâme,172)

ifadeleri Nakşilikteki hafî zikir usulüne gönderme yapmaktadır.

Müellifin insana bakışı, varlığa yaklaşımı, Hz. Peygamber’e olan sevgisi daha çok Ekberî gelenek mensupları arasında bulunan Hacı Bektaş-ı Velî (ö. 1271?), Mevlâna (ö.1273), Yunus Emre,

Abdurrahman Camii (ö.1492), Sunullah Gaybî (ö.1661), Niyazi Mısırî (ö.1694), İsmail Hakkı Bursevî (ö.1725), İbrahim Hakkı Erzurumî, (ö.1774), Şeyh Galib (ö.1799), vb. pek çok sufi ile örtüşmektedir. Bu bağlamda onun insan kalbini “Beytullah” gören bir anlayıştan hareketle, “Kalb-i mü'min ki arş- Rahman'dır- Anı yıkmak ziyade tuğyandır.” (Bursalı, II, 346; Taşköprüzade, 196) ifadesi dikkate şayan bir husustur. Aynı durum ondan bir buçuk asır önce yaşayan Yunus tarafından, “Gönül Çalabın tahtı, Çalab gönüle bahtı-İki cihan bedbahtı, kim gönül yıkar ise” (Tatçı, 243) sözleriyle ifade edilmişti.

Bu noktada, “Yidi iklime hükmi derse bir çöpe saymaz olur ve cem’i âlem milki olursa bir habbeye değmez olur... Zahirinde bu halkla yürüsün gülsün amma gine böyle iken Hak ile muamelesi bir karar olsun, kesret içinde halvette olsun ve halk arasında uzlette olsun (Halvet der-encümen) her ne görürse Allah’ı anda bile görsün ve her neye nazar iderse Rabbini anda bulsun.” (Tazaru’nâme, 265) ifadesi hem Ekberî ve Zeynî, hem de Nakşî düşünceden renkler taşır.

Yine onun şu ifadeleri varlığın teklifini savunan bir anlayışın ürünüdür: “Tevhid yirinde kesret yirinde her biri hakdur diyevüz, ne vücudun vahdeti bu mezahirin kesretini bozar ve ne bunun kesreti ânun vahdetine bir zerre hâlel ider, bu alem-i kesrette, ‘ben benim sen sensin’ ol alem-i vahdette ben didüğüm yine sensin” (Tazarru’nâme, 266)

Netice itibariyle, Sinan Paşa’nın tasavvufi düşüncesinin teorik boyutu bağlı bulunduğu Zeyniyye ve onun Vefâiyye kolu kurucusu Şeyh Vefâ’nın da çoğu görüşlerine katıldığı İbn Arabî’nin “vahdet-i vücud” görüşüyle şekillenirken, pratik boyutu daha çok Zeyniyye’nin âdâb ve erkânına, kısmen Nakşilik prensiplerine uygun seyretmiştir. Bu noktada Öngören tarafından yapılan çalışmadan anlaşıldığı kadarıyla Sinan Paşa, şeyhin talipten bütün şer’i hükümleri yerine getireceğine, din ve ahlak kurallarına bağlı kalacağına dair söz alması, tövbenin asgari üç şartını yerine getirmesi, dünya nimetlerinden tamamen uzaklaşmayı şart koşması, sürekli şeyhiyle rabıta halinde bulunması ve ondan yardım istemesi (istimdat), müridin şeyhine ölünün gassal elindeki gibi kayıtsız-şartsız teslim olması, dünya malına hiç sahip olmaması, insanlardan uzaklaşıp uzleti tercih etmesi, kötü huylu kişilerle arkadaşlık etmemesi, yalan, riya, kibir, haset, nifak gibi kötü davranış ve duygulardan arınması, rızık endişesi taşımadan Allah’a tevekkül etmesi, halvet ve riyazetle nefsi terbiye etmesi gibi Zeyniyye tarikatının usul ve esaslarına uygun davranmıştır. (Öngören, 2003,169-193)

Bir Şeyhe/Mürşide Duyulan İhtiyaç

Şüphesiz bir ahlak ve edep ilmi olan tasavvuf yoluna girmek dinen şart değildir. Ancak bu yola kendi ihtiyar ve iradesiyle giren kişinin mükemmel bir rehber eşliğinde seyrü sülukunu tamamlaması zorunludur. Sinan Paşa da kendinden önce yaşamış tüm mutasavvıflar gibi tasavvuf yolunda mutlak bir rehber/şeyhe ihtiyaç duyulduğunu beyan etmektedir.

Nitekim Gazali bu yolda herkesin bir rehberine muhtaç olduğunu belirtirken, (Gazali, 1970, 111) Ahmet Yesevî pir eteğini tutanın ve hizmet edenin yolda kalmayacağını vurgular. (Eraslan, 112) Yunus Emre de rehbersiz girilen tasavvuf yolunun çetin ve zorluğuna değinir. (Tatçı, II, 160.) Sinan Paşa, kitaplarının değişik yerlerinde kâmil bir mürşidin gereğini vurgulamıştır. Nitekim o “İşaret-i vücûb-i şeyh” başlığı altında şöyle der:

Sâlike mürşid gerek bilgil anı
Mürşid olmayınca azar yolını

--

Rehber olmadın gidersen râha sen
Geh düşersin balçığı geh çâha sen

--

İhtiyar it var yörü bir şeyhi sen
Ana teslim eyle dilden cân- ü sen (Tazarru'nâme, 76-77)

Gönlünü bir pîre vir kim dâyim ol
Sinün-ile bile ola kâyim ol (Tazarru'nâme 164)

Merd-i ma'nî dâmenin tut merd-vâr
Ehl-i sûret aldamasun zinhâr (Tazarru'nâme, 214)

Müridin terbiyesinde şeyhin olgunluğuna dikkat çeken Sinan Paşa, pek çok sufinin dile getirmediği bir gerçeğe de işaret ederek, şeyhlerin tıptan (psikoloji) bile haberi olması gerektiğini söyler. Ona göre, her müridin kendine özgü bir yapısı vardır. Şeyh herkesi aynı kefeye koyamaz ve herkesin eğitimi bir olamaz. Tasavvufi terbiye mizaca göre yapılmalıdır. Onun için şeyh bundan haberdar olmalıdır. (Tazarru'nâme, 243)

Tasavvufta önemli bir yer işgal eden ancak zahir âlimlerince itikadı açıdan tehlikeli bulunan “tevessül” Sinan Paşa'nın istekleri arasındadır. Bu noktada müellif, “Dua ki ayruk dilden ola ve himmet ki gayrı gönülden ola tesirini ziyade bulmuşlar ve icabetini artuk görmüşler. İlâhî! Ben kuluna has kullarından bir himmet meded it.”

Yakarışıyla Allah dostlarından istimdatta bulunmaktadır.
(Tazarru'nâme, 175)

Hiç şüphesiz tasavvufta klasik bir sıralamaya Sinan Paşa'da dikkat çekmekte ve bunun önemine inanmaktadır: “Tarikat ehline evvel şerâat gerek ve hakikat isteyene öndin tarikat gerek, yolda giden uz gerek, Hak isteyene kılavuz gerek, sülük irşatsız olmaz ve irşad inkıyatsız olmaz.” ifadesiyle hem sıralamaya, dolayısıyla zahir ilmine, hem de bu yoldaki mürşidin önemine vurgu yapmaktadır.
(Tazarru'nâme, 181)

Sinan Paşa tarikat yolunun gayet ince ve uzun olduğunu bilerek, bu yola girmek isteyen talip/müritlere de bazı önerilerde bulunur. “Tarikata girene üç şey gerekir: biri sadakat, biri şecaat, biri sehâvettir. Zira sadakati olmayan söz ve davranışında samimi olmaz. Şecaati olmayan nefsiyle cihad edemez, riyazete tahammül gösteremez. Sehaveti olmayan ise paraya, mala mülke kul olur.” ((Tazarru'nâme, 244-5) Sinan Paşa, tasavvuf kelimesinin kökünden de hareketle burada bulunan üç harfi kendinden önceki çoğu sufînin yaptığı gibi yorumlayarak, bu yola girenlerde bulunması gerekli özelliklere dikkat çeker:

Sûfinin üç harfle olur nispeti

Anı tekml itmeg ile kurbeti

Evveli sıdk u vasat olur vefâ

Ahiri elbette olmaktır fenâ (Tazarru'nâme, 77-78)

Bu arada müellifimiz tasavvuf yolunda istismarın, çıkarıcılığın imkân dâhilinde olabileceği gerçeğinden hareket ederek sahte şeyhlere (müteşeyyih) dikkat çekmiş ve bu hususta müritleri uyanık olmaya davet etmiştir:

Gey sakın kurbından ânun kıl hazer

K'âteş-i fitne durur cârın yakar

Ger dir- isen kanı pîr işe yarar

Var sen iste ki hezâr ender- hezâr (Tazarru'nâme, 160)

“Nice şeyhler vardır ki şeytan ona müdahil olmuştur. İbadet ettiğini sanır, ancak nefsi için eder. Onlara mürid olanlar da bunların mürşitleri de şeytandır. Bunlara uyanların akıbetleri ise tuğyandır. Halbuki şeyh o kimsedir ki nefsin hilelerini bilip şeytanın yoluna gitmez. Hakk'ın hükümlerini ber-heva eden şeyhler kendi ta'biratlarını karıştırır. Zâhir ehli olmayan bâtın ehli de olamaz.” (Tazarru'nâme, 248)

“Pîr-i ki hîd-perest olur, berâber-i put-perest olur. Vâsıl dirilen nâ-kâm olur. Nân gözeten bed-nâm olur. Abid dirilen bî-taat olur.

Zâhid dirilen bî-ibâdet olur.. Kibir sahibini hor ider ve kendüyü görmek kişiyi kûr ider. Ferâgat derûna huzur virür ve beşâset yüze nûr virür. Tevâzu izzet-i mûcib olur ve devlet mahabbeti müstevcib olur. Vüsûl himmete göre olur ve sa'y gayrete göre olur.” (Tazarru'nâme, 181) diyen müellif sahte şeyhleri değil olgun şeyhleri işaret eder.

Tasavvuf ve Ahlakla İlgili Bazı Görüşleri

Sinan Paşa tasavvuf ve ahlaka dair varlık, Tanrı, Hz. Peygamber, nefis, akıl, dünya, şükür, rıza, sabır, tevekkül, tövbe, edep gibi bazı konularda görüşlerini detaylıca ve akıcı bir üslupla dile getirmiştir. Bu konularda ondan önce yaşamış pek çok sufi benzer görüşler ifade etmiştir. Ancak Sinan Paşa bütün bu konuları anlaşılır bir dille ifade etmeyi başarmış ender şahıslardan biridir.

a) Varlık Hakkındaki Görüşü

Sinan Paşa'nın varlığa bakışı ve onları ilâhî tecellinin birer mazharı olarak telakki edişi İbn Arabî görüşleriyle mutabıktır:

Şol ki Hak'dan gayrıdur fani görür

Her neye bakar ise ânı görür (Tazarru'nâme, 71, 39)

Her ne var ise cihanda az u çok

Nur-ı Hak katında görür cümle yok (Tazarru'nâme, 39)

beyitleri bu kabil yaklaşımın birer ürünüdür. Onun;

Kesret içinden bakar ol vahdete

Kalmaz ânun itibarı kesrete

--

Bahr-i vahdette talup fânî olur

Ol fenâ içinde Hakkânî olur (Tazarru'nâme, 40)

Çün mürid ola ona bulur murâd

Gey sakın sanma hulûl-ü ittihâd

--

Ehli gerek bunı bilüb anlaya

Vech yok bizim gibiye söyleye (Tazarru'nâme, 41)

Dost yolunda nîstlik gerek, yâr önünde pestlik gerek

Ten cübbesi çâk gerek; gönül evi pâk gerek (Tazarru'nâme,

72)

Kim yoğ itmezse vücud-ı zıllını

Görmeyisedür Hakk'ın ol nûrunı (Tazarru'nâme, 84) mısraları hep vahdet-i vücutcu bir bakış açısını yansıtır. “İlâhî! her neye bakarsam sen anda hâzır, İlâhî! her neyi görürsem sen ana nâzır, İlâhî! gizlüsün, gayet zuhûrundan, İlâhî! görünmezsin, ziyade nûrundan”

(Tazarru'nâme, 113) diyen Sinan Paşa'nın: "Hak her mevcûd-ile biledür, amma hulûli yok ve gönül Allah'ın hânesidür, amma nuzûli yok. Sana senden yakındur, amma mekânda degül, hem Evvel ü hem Ahırdur, amma zemanda degül" (Tazarru'nâme, 185) sözü de bu bağlamda söylenmiştir.

Bu arada İbn Arabî ve Mevlâna³³⁵ gibi düşünen Sinan Paşa'ya göre tüm mahlûkat Allah'ın birer görüntüsü olduğundan bütün tapılanlarda tecelli eden Allah'tır. Bir başka ifadeyle aslında insanlar çeşitli surette görünen tek Tanrı'ya ibadet etmektedirler. Nitekim onun;

Kimi Tanrı dir, kimi Hudâ; kimi Allah diyü ider nidâ

Her dilde maksuûd sensin ve her millette ma'bûd sensin (Tazarru'nâme, 128) şeklindeki yaklaşımı bunu teyit eder. Bu defa bir başka beytinde: "Musevi'nin mihrabı sinagog olsa da; Hindular her zaman puta tapsa da, Hristiyanlarda manastır ve haç bahane olsa da, hakikatte sana yalvarıyorlar." diyen Sinan Paşa bunu şu beyitleriyle açıklar:

Mihrâb-ı cühûd eger küniştür
Okuduğı ânun da ser-nübüştür
Hindû ki büte tapar hemîşe
Turmaz sana yalvarur hemîşe
Nâmun durur cümleye nişâne
Bu deyr ü salîb bir bahâne (Tazarru'nâme,154)

Şüphesiz vahdet-i vücud nazariyesi hem tasavvufun kendi içinden, hem de tasavvuf dışından hüsnü kabul görmesi yanında, büyük tartışmalara da zemin hazırlamıştır. İbn Arabî savunucuları genelde bu ifadelerin herkes tarafından kolay anlaşılmadığı ve erbabına havale edilmesi gerektiğini söylerler. Paşa'da bu görüştedir: "Dervişlerin başka bir dili olur; anun için sözlerinin müşkili olur, gerektür ki basiret gözi açıla, Hak nur ile hak seçile. Bizüm gibilere hemin anların sözlerini kabul idüp itmek ve gine muradlarını

³³⁵ İbn Arabî, "Zaman zaman Musa'nın şeriatına inanırım da, Yahudi'nin yolunu kabul ederim. Gah kendimi İsa'nın şeriatına inanmış ve Kilisede ibadet eder bulurum. Gah Muhammed'e inanmış bulunurum da, bu Nebî'ye sıkı sıkıya sarılırım." (Ahmed Mahmud el-Cezzâr, *el-fena ve'l- hubbu'l- ilâhî inde İbn Arabî*, Kahire 1990, s. 272) İbn Arabî *Tercümânü'l- eşvâk* adlı eserinde ise bu defa; "Her sureti kabul edici oldu kalbim: Ceylanların otlak yeridir; rahipler için bir Kilisedir. Putlar için bir evdir; tavaf edenin Kâbesidir." (İbn Arabî, *Tercümânü'l- eşvâk*, Beyrut 1996, s. 44-45) Mevlâna ise; "Bazen gizlenen, bazen aşikar olan biziz, Bazen mümin, bazen Musevi, bazen de Hristiyan'ız. Bu gönlümüz örneği olmak için her gönlün, görünür bir başka surette her gün.." (Mevlâna, *Hz. Mevlâna'nın Rubailer*, haz. Ş. Can, Ankara 2001, Rubai no: 1527)

anlara komak gerek.” (Tazarru’nâme, 184) demek suretiyle şatah ifade eden bu sözlerin anlayışla karşılanmasını ister.

Yine “Bu hakâik-i ilâhiyyedendir ki ukûlu âdiye bunu bilmez... lisanla takrîr olunmaz derd-i ehli gerek ki birbiriyle hâlleşeler, bin dürlü rumûzu işâratla söyleşeler. Meşâyih-ı ızâmın ekseri sözleri bu asl kelimâtandır, gine kendü tâifelerine rumûz u işâratladır... anun için dimişlerdür ki bir ehli olan ânı okuya, her harfinden bin dürlü mâna tuya. Dervişlerün dahi başka bir dili olur. Anun için kelimâtların müşkili olur” (Tazarru’nâme, 267-8) ifadesiyle tasavvuf dilinin kendine özgü bir anlatım biçimi olduğunu vurgulamak ister.

b) İnsana Bakışı

Sinan Paşa pek çok sufînin değindiği gibi önce insanın yaratılışının asli mayasını oluşturan dört unsur toprak, hava, su ve ateşe vurgu yapar ve asıl maksadın bu olmadığını belirtir: “İnsan didikleri dildür, bir avuç gil degüldür, Adem didiklerü gönüldür, bunu anlamayan küldür.” cümlesiyle insanın toprakla değil ruh ve gönlüyle değer bulduğunu söyler. Yine onun, “İtibar hükmi diledür, bünye-i gile degüldür.” sözü de aynı manaya gelir. (Tazarru’nâme, 85)

Andan öndin kim kıla hânen harâb
Çâr unsur hâk ü nâr ü bâd ü âb
Ruhun için var yarakla hâne sen

Al çıkar yıkılmadın vîrânedden (Tazarru’nâme, 173) diyen Sinan Paşa bu arada bahse konu dört unsuru “Çün Hak (celle ve alâ) kâr-gâh-ı takvinde insanı dört unsurdan yarattı..” (Tazarru-name, 205) dedikten sonra bunları tasavvufî bir yoruma tabi tutar: Ona göre; âşık olan toprak gibi ezgin, su gibi gezgin, hava gibi akıcı, ateş gibi yakıcı olmalıdır. (Tazarru-name, 216)

“Ey dört unsurun çarmihına bağlanan insan, dayanak bu değildir. Allah dört unsuru birbirine katarak seni en güzel biçimde yarattı. Sonra katından İlâhî bir ruh bağışladı ve kendi katından ona can verdi” (Tazarru’nâme-148-149) diyen Sinan Paşa bu arada; eşref-i mahluk ve Allah’ın halifesi olarak yaratılan insanın kalbini Allah’ın evine benzetir ve “Kalb-i mü'min ki arş-ı Rahman'dır- Anı yıkmak ziyade tuğyandır.” (Bursalı, II, 346. Mecdi, 196) ifadesini kullanır.

Bilindiği gibi burada bahse konu insan kalbi/gönlü ile Allah’ın evi karşılaştırması tasavvuf kültürüne ilk defa Gazali ile girmiş, daha sonra bu husus İbn Arabî ve taraftarlarınca tasavvufun temel

kavramları arasında değerlendirilmiştir. (Uludağ, 299.) Bu anlayışa mensup sufiler insanı, âlem-i asgar (mikro kozmos) yani âlemin ruhu, sebebi ve illeti olarak görürler. Nitekim Hz. Ali'nin; “*Sanırsın ki sen küçük bir varlıksın, halbuki sende büyük bir âlem dürülmüştür.*” (İ. Hakkı Bursevî, 13) sözü ile Anadolu mutasavvıflarından Şeyh Gâlip'in (ö.1799):

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen,

Merdüme-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen! mısrası bunu açıklamak için söylenmiştir. Sinan Paşa'nın da benzer ifadeleri kullanması onun insana verdiği değeri göstermektedir.

Arş u kürsi yirde gökte her ne var

Cümlesini şöyle bil kim sende var (Tazarru'nâme, 161) diyen Sinan Paşa'nın bu düşüncede olmasının arka planında tasavvuf ehlinin çokça kullandığı bazı haberler bulunmaktadır. Örneğin ilk defa Hucviri'nin (ö. 1073) *Keşfu'l-mahcub* adlı eserinde yer alan ve daha sonraki tüm tasavvuf eserlerinde yer bulan “*men arafe nefsehu fekad arafe rabbehu*” (Aclûnî, II, 262) haberine Sinan Paşa' da yer vermiştir:

Şol ki Hakk'ı bildi bilmez kendiyi

Bilmez anı gitmeyince bildiyü (Tazarru'nâme, 42, Tezkire. 251) mısrası bunu teyit etmektedir.

Yine “Allah'ın Âdemi kendi suretinde yarattığı” (Buhari, “İstizan”, 1; Müslim, “Birr”, 115; Müsned, II, 244.) hadisi de insanın yeryüzünde Allah'ın halifeliğini hak ettiğine dair argümanlardan biridir. İnsanın önemi bağlamında bu hadis de Sinan Paşa tarafından yeri geldikçe zikredilmiştir. Bu çerçevede tasavvuf klasiklerinde çokça yer alan ve hadis-i kutsi olarak görülen “Yere göğe sığmadım, mümin kulumun kalbine sığdım.” (Acluni, II/99; Gazali, III/14.) Sözü de insanın değeri ve hilafeti bağlamında çok sık kullanılmış, böylece kalp bir anlamda nazargâh-ı İlâhî olarak tasavvur edilmiştir. Nitekim Sinan Paşa da bir şiirinde bunu şöyle ifade etmiştir:

Kâinatı gulâm kıldı sana

Bunda mahlûkâ râm kıldı sana

Kalbini arş idindi kendiy çün

Gönlünü Kâbe kıldı ânun için (Tazarru'nâme, 58)

Ka'beyi tavaf kadar insan gönlü imar etmenin, yine insan gönlünü yıkmanın Ka'beyi yıkmaktan daha beter olduğunu anımsatan müellif bu defa şöyle der;

Gird-i Harem'i tavaf itme

Hacc-i abes ü güzâf itme

Pak eyle dilünü koma mühmel

Kim şart budur bu yolda evvel (Tazarru'nâme, 98)

Niçeye dek tavaf-ı ka'be-i gil

Bir nefes it tavafı kabe-i dil (Tazarru'nâme, 59) Yine o, "Vay sana vîrân idersen sen anı" (Tazarru'nâme, 81) diyerek kalp kırmanın ve gönül yıkmanın ne denli günah olduğunu vurgular.

Havas ehline göre: "Kalbi mü'min arş-ı Rahmândır" diyen (Tazarru'nâme, 55) Sinan Paşa filozoflar ile sufileri kıyaslayarak, filozofların tefrid-i tecridde kaldıklarını, temsil ve teşbihten haberlerinin olmadığını, halbuki insan-ı kamillerin tüm esmanın mazharı olması hasebiyle ikisine de vakıf olduklarını söyler. (Tazarru'nâme, 56) Sadece Müslümanları değil hangi din ve mezhepten olursa olsun tüm insanları hürmete değer gören müellif;

Cümle halkı görür ol sahib-i kemal

Eyleme ol kimseye kîl ü kâl (Tazarru'nâme, 79) diyerek hiç kimse hakkında kötü söz söylenmemesi gerektiğini hatırlatır. Bu defa bir başka beytinde insanı yaratılmışların en üstünü gören, seçilmişlerin en seçkini, dış görünüş itibariyle en güzel diye tanımlayan müellifimiz, insandan önce hiçbir varlığın Tanrı'nın resmi olma niteliğini taşımadığını hatırlatır:

Bihter-i âferide âdemdür

Mihter-i ber-güzîde âdemdür

Hem nazarda olup durur eltâf

Hem kemâlinde cümleden eşref

Nakşınun misli nakş-bende-i ezel

Hiç suret yaratmadı evvel (Tazarru'nâme, 57)

c) İlâhî Aşk ve Nur-ı Muhammedî

Sinan Paşa'nın ilâhî aşk ve Nûr-ı Muhammediyye hakkındaki görüşleri kullukta aşk-ı ilahiyi önceleyen Rabiâtü'l-Adeviyye (ö. 801?) ve Yunus Emre'yi hatırlatmaktadır. Nitekim onun, "Sûfî olan behişt ü hûrî n'eyler, anda bir göz var ki, her bakdugını behişt eyler." diyen Sinan Paşa'nın bu sözleri (Tazarru'nâme, 157) Yunus Emre tarafından daha önce benzer kelimelerle ifade edilmiştir:

Cennet Cennet didükleri bir ev ile birkaç hûrî

İsteyene virgil anı bana seni gerek seni (Tatçı, II, 383–384)

İlk dönem kadın zahitlerden Rabia'nın kullukta gayesinin cennet olmadığını belirten, "Allah'a ne cehennem korkusu ne de cennet sevdasıyla ibadet ederim. Zira bu hal ırgatlık sıfatıdır. Ben ona İlâhî aşk ve şevkimden dolayı kulluk yaparım." (Zihni Efendi, I, 276)

yaklaşımı aynı anlayışın ürünüdür. Sinan Paşa'nın, "İlâhî! cennet didikleri visâlündür, bakisi gurur-ı lezzet" ifadesi ile yine ona ait:

Heşt cennet cümle hûr u hem kusûr

Çün cemâlün olmaya bile kusûr (Tazarru'nâme, 186) beyti Rabia sözlerinin bir tercümesidir.

Tazarru'nâme'de sevgi/aşk üzerine müstakil beyitler (s.187-209) yazan ve burada aşk ile akli karşılaştıran Sinan Paşa;

Gönül kim ışk ile ol âşinâdur

Ana ol bahşiş ü luf-ı Hudâdır (Tazarru'nâme, 193) demek suretiyle sevgiyle tanışan gönlün Allah'tan bir bağış ve bahşiş aldığına inanır.

Sinan Paşa mutasavvıfların âlemin yaratılışını sevgiye bağlamalarını doğru bulmuş, "Yerin göğün kuruluşu, cihanın ayakta kalışı, âlemin zuhur ve tüm mevcudatın nurunun aşk" olduğunu ifade etmiş, âlemde aşkı tendeki ruha, insandaki sevgiyi de bedendeki cana benzetmiştir. (Tazarru'nâme, 207)

Sinan Paşa'nın ilgi alanına giren ve bu konuyla doğrudan ilintili görülen bir diğer husus "Nûr-ı Muhammediyye" nazariyesidir. Müellif, kozmik varlığı izahta hareket noktası olarak "Nûr-i Muhammediyye" veya "Hakikat-i Muhammediyye" görüşünü benimsemiştir. Bu durumda, Hz. Allah "Kenz-i mahfi" iken "Esmâ-i Hüsna"ya nazar eden nurdan hakikat-i Muhammediyye'yi yaratmış, bundan da bütün kâinatı var etmiştir. O tüm mevcudatı Allah'ın isimlerin birer mazhar mahalli olarak telakki etmektedir. Hz. Peygamber her ne kadar surette son ise de, manide evvel, vücutta müteahhir ise de, mertebede efdal ve cem'i âlemin yaratılmasına hikmet onun varlığıdır. (Tazarru'nâme, 56)

O halde müellifin bu konudaki algı ve anlayışı daha çok Zeyniyye tarikatının kurucusu Zeynüddin Hafî (ö. 1435), dolayısıyla İbn Arabî ile şekillenmişe benzemektedir. Hafî'ye göre de, Allah'ın sıfatlarının mazharları zuhur etmeden önce zatı ile zatı üzerine tecelli etmiş, ilk olarak nurların nuru, mazharların mazharı olan Muhammed Mustafa'nın (as) ruhunu zuhura getirmiş, bütün yaratıklar da Allah'ın sıfatlarının muktezasına uygun ortaya çıkmıştır. (Öngören, 2003,190-191)

d) Nefis/Akıl

Bilindiği gibi tasavvufun ana iştilal konularının başında nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye gelir. Dolayısıyla tasavvufi kaynaklarda ve tarikat adabı kitaplarında nefsin mahiyeti ve özellikleri hakkında çok

sayıda kelimeler edilmiştir. Böylece nefis tedricen “emmâre”den başlamak suretiyle nasıl “nefs-i mutmainne”ye tahvil edileceğine dair usul ve esaslar anlatılmıştır. Müellif Sinan Paşa da eserlerinde zaman zaman “İtiraf-ı taksirat-ı nefis” (Tazarru’nâme, 55) başlığı altında söz söylemiş, yine nefisle ilintili “tessüfât”, “tenbîhât ve tevbîhât” başlıkları açmıştır. Onun;

Nefis kahr eyle kim nefis olasın

Ana uyar isen hasîs olasın (Tazarru’nâme, 58) mısrası nefisle mücadelenin gereğini hatırlatır.

Sinan Paşa “İşareti marifet-i nefis” başlığı altında (Tazarru’nâme,156) bu kez de;

Nefs-i emmâre aceb gaddâredir

Yidi başlu mâr-ı merdüm hâredir diyerek nefsi yedi başlı zehirli ejderhaya benzetmiştir.

Müellif nefsin özelliklerinin ucb, buhl, hırs, mal ve mevki sevgisi, buğz, kin, dedi- kodu, bol yeme, uyuma, kibr ve kin olduğuna dikkat çekmiş (Tazarru’nâme, 161) ve nefsin tüm çeşitleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Bu arada biraz da mütevazılığı gereği kendisinin de nefsin elinden çok çektiğini okuyucuyla paylaşması ve kendini kınayıcı (melametî) ifadeler kullanması dikkatlerimizi çekmektedir:

O nefsün ben de bir üftâdesiyem

Elinden âciz ü dermândesiyem

Hudâ kodı aramızda bir ülfet

Ten ile nefse virdi oldı vahdet

--

Benüm de buncılayın bil ki î cân

Bilemce var hevâ vü nefis ü şeytân

Kopar bunlardan ança haslet-i bed

Ki her biri aramızda olur sed

Bulursam ger bunlardan ben halâsı

Degülven emrüne bir lahza âsî

--

İdersen ger bunlara merhamet sen

Esirgenci olursın akıbet sen

Basılıp bunlara mağlûb olursın

Hakk’a matlûb iken mehrûb olursın (Tazarru’nâme, 91, 95)

Nefis hakkında böyle düşünen Sinan Paşa’nın akılla ilgili görüşleri de büyük oranda mutasavvıflarla uyum göstermektedir. Şüphesiz onun bir zahir alimi olarak akli öncelediği ve methettiği

yerler vardır. Ancak bu genelde sufilerin “akl-ı meâş” dedikleri akılla ilgilidir. Halbuki aklın da izah etmekte zorlandığı ve aciz kaldığı yerler bulunmakta, “akl-ı meâd” adı verilen bir aydınlanmayı övmektedir. Bir diğer ifadeyle pek çok sufi gibi akli tamamen dışlamayan bir algıya sahip Sinan Paşa'nın bu sözlerinde paradoksal bir durum yoktur. Belki tasavvuf literatürüyle söylemek gerekirse “iki hallilik” söz konusudur. Nitekim Paşa şu beyitlerde akli övmektedir:

Ger sana akl iderse bir telkîn
Menzilün kârîgâh-ı illiyyîn (Tazarru'nâme, 58)

Aklı bil kim melek makâmı durur
Vehm şeytanun özge dâmı durur (Tazarru'nâme, 65)

Kimde ki akl oldu olur âdem ol
Olmaz-ise kimde ol hârdan kem ol
Âdemî akl ile olur bil latîf
Ol sebepten cümle hayvândan şerîf
Akl kıldı bil müşerref âdemi
Ademi kıldı Hudâ'nın mahremi (Tazarru'nâme, 134/86)

Ancak akla güvenmenin kifayet etmediğine inanan Sinan Paşa bu defa da:

“Aklına uyup muttasıl öyle ikdam gerekmez, nakli koyub hemin akıl canibine ihtimam gerekmez. Eğer çi akıl asldur. Amma anda hata eksik olmaz. Şer'de nice nesnelere var ki akl ana girmez, kendü dairesinden haricdür anlayamaz, akl anun gibiye karışmaz, samit olur.” sözleriyle aklın acizliğini belirtir. (Tazarru'nâme, 52) Bir başka deyişle metafizik konuda akli yetersiz gören Sinan Paşa:

“İlâhî! bizim aklımız her ne miktar bilürse, bir marifeti hod-nümâyîdür, ankebut ne kadar muhkem yaparsa bir hâne-i hevâyîdür.” (Tazarru'nâme, 71) diyerek akli örümcek evinin basitliği ile kıyaslar. Sinan Paşa uzunca bir beyitle akıl ile aşkı karşılaştırmış ve burada akla karşı aşkı övmüştür. (Tazarru'nâme, 197–199)

e) Dünya-Mal/Mülk

Sinan Paşa mutasavvıfların gereğinden fazla veya hiç önem vermediği dünya, mal ve mülk sevgisine dair görüşleri de dikkate değer noktalar içermektedir. Bilindiği gibi dünya ve mal meşguliyetinin kişiyi Allah'ı zikirden alıkoyması sufilerce kınanmaktadır. Sinan Paşa;

Zâhid oldur kim ola şirane merd

İki alemden kıla gönlünü serd (Tazarru'nâme, 100) demek suretiyle bunu söylemek ister.

Bir taraftan *Tazarru'nâme*'de “Mal mâr olur içi pür zehr hâ” derken, diğer taraftan *Mârifnâme*'de, “Dünya ne fanidir ki sen ânın nakdi için incinesin ve mal ne cifedir ki eline girmediğine gücenesün” diyerek dünyanın gam çekmeye değer olmadığını ifade eder. (*Mârifnâme*, 37).

Paşa “Zemmü'd- dünyâ vemâ fihâ” başlığı altında, “Dünya garrâde ve gaddâredir, huddâme ve mekkâredir. Sen onu mukim sanırsın, o seyyâredir. Dünya menzil-i ibrettir, makâm-ı hasrettir, dâr-u selâmet değildir ve cây-ı ikâmet değildir” diyerek dünyanın geçiciliğine ve aldatıcılığına dikkat çeker. (*Mârifnâme*, 27)

Sinan Paşa; “Humûle-i kûşe-i halvet şah biline ve inkıta-ı ihtilât-ı halk padişahlık biline, her işte Allah ile ola ve her demde bükâ vü âh-ile ola” (Tazarru'nâme, 114) sözleriyle Allah'ı daha fazla tefekkür ve tezekkür için tarikatlarda bir eğitim metodu olarak kullanılan halvet, uzlet, çile ile geçici bir süre de olsa halktan ve dünyadan uzaklaşmayı methetmekte, günahlarıyla baş başa kalıp onlara ağlamayı tavsiye etmektedir.

Müellif, dünya ve mala değer vermediğini sadece söylemleriyle sınırlı bırakmamış, pratik hayata da yansıtmıştır. Onun, her şeyini Allah yolunda harcadığı hatta Vefâtında yıkamak üzere suyunu ısıtmak için evinde odun dahi bulunmadığı (Mecdi, 125) şeklindeki bir rivayet bu noktada calib-i dikkattir.

Her ne var ise nimet-i dünyî

Var bırak ola izzet-i ukbî (59)

Cihan işi hemîn mekr ü füsundur

Buna gönül viren gayette dündür (Tazarru'nâme, 59) diyen müellif:

“Cihan rengine gönül veren, gönül pasını açamaz, dünya kokusuna meyleden, can kokusunu hissedemez.” (Tazarru'nâme, 123) inancına sahiptir. Sinan Paşa'ya göre dünyayı sevmek her kötü işin kaynağıdır:

Hubb-i dünyâ mazhar-ı zülm ü fesâd

Hubb-i dünyâ ma'den-i cehl- ü inâd

Hubb-i dünyadan kopar buhl ü emel

Hubb-i dünyâdur viren dürlü hâlel

Menşeidür cümle çirkin hâletün

Re'sidür her bir yaramaz hasletün (Tazarru'nâme,160)

Şüphesiz sufilerin dünya ve mal ile olan ilişkileri, bunlara yaklaşımı ve tahkir etmeleri ontolojik anlamda olmayıp, içindeki nimetlerin kişiyi zikirden alıkoyması ve gönle yerleştirilmemesi şeklindedir.

f) Tövbe

Tasavvuf ve tarikat yoluna girenlerin yapacağı ilk iş önce günahlarından usulüne uygun tövbe etmeleridir. Bu nedenle tövbe tasavvufun temel kavramları arasında yer alır ve tövbenin çeşitli dereceleri vardır. Sinan Paşa da bu konuya eserlerinde genişçe yer vermiştir. “Tövbe şu vakit sahih ve sadık olur.” diyen müellif, eğer günah bedenle olmuşsa tövbe yine bedenle, nefisle olmuşsa nefisle, mal ile olmuşsa yine kendi cinsinden yapılmalı der. (Tezkire, 219)

“Günahkâr olan ümitsiz olmamalıdır. Benim günahım çok, ben artık iflah olmam dememelidir. Adem zellesini hatırladı, cennetten kovuldu ama tövbesi sayesinde a’lay-ı illiyyûna çıktı. Kalpte ne kadar günah olursa olsun tövbe onu temizler. Nice tövbe eden fasıkların günah işlemeyenlerden hali daha iyi olur. Bir kişinin can u gönülden günahını itiraf etmesi, samimi bir kalple bir daha günaha dönmeyeceğine inanması ve bu günahı hatırladıkça Allah’tan utanması gerekir. Bundan pişmanlık duyarsa şimdi o taze bir Müslüman’dır.” diyen Sinan Paşa’nın bu yaklaşımı tam bir sufice yaklaşımdır. (Tezkire, 255-6)

“Pişmanlık kuru dille yapılırsa yetmez, yine nedamet sadece sözle yapılırsa bu da kifayet etmez. Bir daha yapmamaya niyet etmek, tamamen kötülükten vazgeçmek ve gönülden yönelmek gerek.” (Tazarru’nâme, 104) diyen Sinan Paşa “İşâret-i vücûb-i tövbe” başlığı altında bu defa şöyle der:

Tövbe oldur sen peşîmân olasın
Hakkı bilüb nev Müsülman olasın
Dil getire hazrete acz ü niyaz
Kalbi kalb eylemeye bâzâr-ı râz

...

Derdin andukça yüreğin tağlaya
Ömrü zayi geçtüğünce ağlaya (Tazarru’nâme, 104)

Bununla birlikte ehl-i tasavvufun tövbesinin farklılığına dikkat çeken müellifimiz:

Tövbede evvel gerek böyle ide

Vara sonra tövbesine tövbe ede (Tazarru’nâme, 104-105)
mısrası ile yine ona ait “Tövbemiz yeni bir tövbeye muhtaçtır”

(Tazarru'nâme, 40) cümlesi asırlar önce yaşamış ilk kadın zahidelerden Rabia'nın sözüyle birebir örtüşmektedir. (Gazâlî, 1334, IV, 47.)

g) Şükür-Rıza-Sabır

Şükür tasavvuf erbabının Hakk'a kullukta önem atfettiği önemli bir kavramdır. Sinan Paşa'nın: "Şükür rızâdan gele, rızâ safâdan gele, teslim incinmeksüz ola ve sabır gücenmeksiz ola, fakirlik devlet biline ve yokluk devlet biline, elem lezzet gele ve gam rahat gele.." (Tazarru'nâme, 113) ifadeleri, Anadolu sufilerinden Hacı Bektaş-ı Veli başta olmak üzere pek çok mutasavvıf ile mutabık gözükmektedir.

Bende olan Mevlasına şâkir gerek
Hayr ü şerde hayr ile zâkir gerek

Şükr bir nimet durur hüsni bedîd
Şükr-i nimet mûcib-i celb-i mezîd (Tazarru'nâme, 44)
mısraları şükrün önemini hatırlatmaktadır.

Müellif bir diğer önemli kavram rıza ile ilgili de bazı bilgiler verir. "Beyân-ı rızâ" başlığı altında:

Ger idersen sen rızay-ı Hak taleb
Hükmüne var râzi olgıl rûz u şeb diyerek Allah'tan gelen her şeyi rıza ile karşılamak gerektiğini söyler: (Tazarru'nâme, 155-156)

Râzı ol her ne ki vire sana ol
Kısmet oldur sana az u gerek bol

Müellifin dikkat çektiği bir diğer kavram sabırdır. Sinan Paşa "İşâret-i sabır" başlığı altında:

Her kimün kim sabrı vardur genc ânun
Her kimün kim genci vardur renc ânun

--

Sabr gerçi bu yolın bir menzili
Lîk sabra sabır gayet müşkili
Has kullar sabrı kılurlar makar
Hâsı hâs olan kılur anda güzer (Tazarru'nâme, 156) demek suretiyle başlangıçta sabrın zor, ancak başarılırsa sonucun verimli olduğunu beyan eder.

h) Tevekkül

Sinan Paşa'nın eserlerinde genişçe yer verdiği bir diğer kavram tevekküldür. Tevekkül kavramının İslam toplumunda yeterince

anlaşılmadığı veya istismar edildiği bilinen bir husustur. Bir zahir ve batın alimi olması hasebiyle onun tevekküle bakış açısı büyük bir önem arz etmektedir: Sinan Paşa:

Cehdi de koma belî elünden
Hakkı dahi koma hem dilünden
Cehd eyle ki bir kimesne bî-renc
Bu dünya turalı bulmadı genc
Lakin ana kılma itimadun

Bel eyle tevekkülü imâdun (Tazarru'nâme, 98) mısralarıyla önce çalışmanın ve sebeplere tevessül etmenin gereğine vurgu yapmış, bununla birlikte sebebe güvenip takılmanın da yeterli olmadığını söylemiştir.

“Beyân-ı Tevekkül” başlığı altında müellifimiz tevekkül ile ilgili daha sonra şunları söylemiştir:

Gözleme dâyim işin tedbir-ile
Sen gözet tedbirini takdir ile

--

Gün bugündür ger bilürsen sen haber
İrtey çün yime sen hûn-i ciğer

--

Vaktini gör sûfi ibnû'l- vakt olur
Hale bakgıl yoksa hâlün fevt olur

--

Her makamda bir tevekkül bulunur
Her birinin ona göre ehli olur
Az u çok rızkun sana bil yitüşür
İr ü geç birgün ecel de irişür
Yol uzundur yol ağırdır bilmiş ol

Var hisab it bâri yükün görmüş ol (Tazarru'nâme, 171-172)

Bu durumda doğru olan kişi önce kendisine düşen görev ve sebepleri bi hakkın yerine getirmeli, sonunda işi Allah'a havale etmelidir. Tembelliği tevekküle yüklemek ne teolog ne de sufilerce kabul gören bir anlayış değildir.

i) Edep ve Ahlak

Gerek “tasavvuf edepten ibarettir” (Sühreverdi, 38) diyen sufiler gibi, gerekse “tasavvuf ilim değil ahlaktır” diyen Ebu Hüseyin Nuri (ö. 907) gibi benzer düşüncelere sahip Sinan Paşa:

Âdemi ümmid kılur bî-edeb

Bî-edeb olan varıamaz râh-ı Râb diyerek edebın gereğine ve insanın ancak edep ile Hak yolunda mesafe kat edeceğine inanır. (Tazarru'nâme, 82) Yine onun aşağıdaki mısrası Hacı Bektaş Veli'ye atfedilen: “Eline, diline, beline hakim olmak” düsturu ile birebir örtüşmektedir. Müellifin insanlara “Baş üstüne!” diyerek tam teslimiyetle, itiraz etmeden hizmet etmeyi, edepli olmayı ve karnını boş tutmayı önermesi dikkat çeker.

Baş üstüne hizmet it kalem ol

Beste-kemer ü tehî-şikem ol (Tazarru'nâme, 151)

Sinan Paşa: “Kişi niyetini dürüst etmeli, böyle yaparsa işi âsân olur, gönül Allah ile olursa bütün âlem ona yeksân olur.” (Tezkire, 233) diyerek eylemden daha öte giderek niyette dahi temizliğin ve dürüstlüğü şart olduğunu ileri sürmüştür.

“Ubûdiyyet nedir?” diye bir soru yönelten Sinan Paşa bu soruyu yine kendisi cevaplar. Ona göre ubûdiyyet: “Sebepleri aradan kaldırmak, hayır ve şer ne varsa hepsini Allah'tan bilmektir. Bunun alameti ise hiç kimseyi kınamamak ve hiç kimseye bu yaramaz dememektir.” (Tezkire, 233)

Şüphesiz bir İslam âlimi ve ahlakçısı olarak Sinan Paşa'nın bütün ahlaki kaidelerde referans noktası Kur'an ve hadislerdir. Kitaplarında kullandığı bazı hadisler zayıf veya mevzu olsa bile bunları tasavvuf erbabı gibi amellere teşvik ve kötülüklerden sakındırma bağlamında kullanmıştır. Mârifnâme'de ahlakla ilgili çok kez Eflatundan nakiller yapmış, ancak kendi ifadesiyle, maksat ahlaki güzelleştirmek olunca gerek Eflatun gerek Kur'an olsun hatırına gelen her nasihati yazmıştır. Nitekim onun: “Bizüm muradımız tehzib-i ahlaka müteallık birkaç söz söylemektir. Ammâ ol söz ki dahi şer'den alub dimekdir...” (Mârifnâme, 158) ifadesi bunu vurgular.

“Ahlâk-ı Rabbâniye ile marûf olanların mertebesi meleklerden üstün olur.” (Tazarru'nâme, 54) diyen Sinan Paşa: “Ululuk hüsn-ü hulk ile bulunur, hüsn-ü sûret ile olmaz, sûret gerek, Adem'in içi dışı pâk gerek.” (Tazarru'nâme, 181) diyerek güzel ahlaka gönderme yapar. Sinan Paşa:

Sen ki bî kibr ü bi riyâ olasın
Hâs-ı dergâh-ı Kibriyâ olasın
Hûb- rûsin u turş-rû olma
Râst-hûsan düruğ-gû olma
Ol mecâlista tâze rûy-ı latîf
Tâ seni cümle halk tuta şerîf
Tâlib-i şehvet-i muhâl olma

Sâkin-i hâne-i hayâl olma

--

Tama'ü hırta sen mürd olma

Beyâzid ol yörü yezid olma (Tazarru'nâme, 58-59) mısralarıyla insanı güzel ahlaklı olmaya ve herkese güler yüzlü davranmaya davet eder.

Gurur ve kibre karşı çıkan müellif bu noktada, “İlim davası kişiye büyük bir perdedir. Kişinin kemali cehaletini idrak etmektir. Kişi cahilliğini idrak ederse marifet perdeleri ona açılacaktır. Kişi kusurunu ne kadar çok görebilirse o derecede kemali artar. Kişi tevazu sahibi oldukça Allah onun şanını yüceltir. Kişi Allah'a gönülden kul olursa Allah onu iki cihana sultan yapar” (Tezkire, 239-240) diyerek herkese edep ve ahlak dersi verir.

Sonuç

Sinan Paşa XV. Asırda yaşamış, Osmanlı devletinin yükselme devrinde, üstelik Padişah-sufi; medrese-tekke ilişkilerinin gayet olumlu seyrettiği, tasavvuf adına toplumda dikkate değer herhangi bir tartışmanın yaşanmadığı devirde büyümüştür. Bunda çoğu tarikat şeyhinin şeriat-tarikat dengesine azami itina göstermesi ve pek çok şeyhin medrese mezunu olmalarının büyük payı olsa gerektir. Dolayısıyla Sinan Paşa'nın tasavvufa ve tarikata mesafeli durmasını gerektiren herhangi bir husus yoktur.

Müellifin eserlerinden anladığımız kadarıyla o tasavvufa yeni bir şeyler getirmek yerine, bir zahir alimi olarak bu yaşam tarzına olumlu yaklaşmış, aradığı huzuru tasavvufta keşfetmiş, İbn Arabî gibi çok tartışmalı şahsın sözlerine kendi açısından bazı açılım ve açıklamalarda bulunmuştur.

Yine ilim dilinin Arapça ve Farsça revaçta olduğu bir dönemde o eser ve nasihatlerini akıcı ve sade bir Türkçe ile yazmıştır. Sinan Paşa ilmi sanat için değil hemşerisi Yunus Emre gibi toplum için yapmış ve halkın anlayacağı bir dilde tavsiyelerini paylaşmıştır. Günümüzden yaklaşık beş asırdan daha önce yaşamış bir sufi-alim, devlet adamı Sinan Paşa gibi zatin insana bakış açısı, dini hayatta kötümserlik yerine iyimserliği tercih edişi herkese ve herkesime önemli mesajlar verecek niteliktedir. Özellikle “hademat-ı hayrat” din görevlilerinin birer din gönüllüsü olarak hizmet sunmalarında, münacat müktesebatlarına katkıda bulunmalarında merhum müelliften istifade etmeleri tavsiye olunur.

Kaynakça:

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ*, c. I-II, Beyrut 1933.
Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, neşr. Ali Bey, İstanbul 1332.
Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I-III, İstanbul 1338.
Bursevî, İ. Hakkı, *Lübbü'l-lübb*, İstanbul 1328.
el-Cezzâr, Ahmed Mahmud, *el-fena ve'l- hubbu'l- ilâhî inde İbn Arabî*, Kahire 1990.
Eraslan, Kemal, *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, KB Yayınları, Ankara 1983.
Gazali, Muhammed, *el-Munkızu mine'd- dalâl*, çev: H. Güngör, MEB Yayınları, İstanbul 1990.
Gazali, Muhammed, *Ihyâu ulûmi'd-din*, Halebi Baskısı, c. I-IV, Kahire 1334.
Hoca Sadeddin, *Tâcü't- tevârih*, II, İstanbul 1280.
İbn Arabî, *Tercümânü'l- Eşvâk*, Beyrut 1996.
İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyazı İrfân*, Hüdavendigar Matbaası, Bursa 1287.
Koç, Aylin, "Sinan Paşa", *DİA*, c. XXXVII, ss. 229-231.
Latifi, *Tezkire*, İstanbul 1314.
Mazıoğlu, Hasibe, "Sinan Paşa", *İA*, X, İstanbul 1966, ss. 666-670.
Mecdi, M., *Şekâik Tercemesi Hadâik*, Matba-ı Amira, İstanbul 1269.
Mevlâna, *H. Mevlâna'nın Rubailer*, haz. Ş. Can, Ankara 2001
Öngören, "Muslihiddin Mustafa", *DİA*, XXXI, 269-271.
Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavuf*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
Sakıp Mustafa Dede, *Sefine-i Nefise-i Mevleviyan*,
Sinan Paşa, *Mârifnâme*, (tıpkıbasım), haz. İ. H. Ertaylan, İstanbul 1961.
Sinan Paşa, *Tazarru'nâme*, haz. M. Tulum, Ankara 2001.
Sinan Paşa, *Tezkiretü'l- evliyâ*, haz. E. G. Naskali, KB Yayınları, Ankara 1987.
Sühreverdî, Ebu Hafs Ömer, *Avârifü'l-Meârif*, Tah. A. Mahmud, c. I-II, Kahire 1974.
Tatçıl, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, İnceleme ve Tenkitli Metin, I-II, KB Yayınları, Ankara 1990.
Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988.
Zihni Efendi, *Meşâhiru'n-nisâ*, sad. B. Çetiner, Şamil Yayınları, İstanbul 1982.